

UDK 787.9:39(497.12)

OPREKELJ NA SLOVENSKEM

Mira Omerzel-Terlep (Ljubljana)

29. aprila 1979 je umrl zadnji oprekler na Slovenskem. Zaključen je proces kulturnega doprinašanja in transformiranja glasbila ter dozorel čas za vrednotenje njegovega vpliva in vloge na slovenskem etničnem prostoru.

Po drugi svetovni vojni je bila zabeležena na Slovenskem le še ena godčevska družina opreklarjev (po moški strani), to je družina pokojnega Leopolda Pivka ml. iz Hotedršice na Primorskem. Vir za razpoznavanje »življenjske poti« tega glasbila je zato pretežno likovnega in arhivskega karakterja. Žal je podronejša raziskava glasbila že nemogoča. Danes lahko zanesljivo rečemo le, da je glasbilo skozi proces transformiranja oblike, tehnike igre, glasovnih zmožnosti, tehnike izdelave, uporabe in družbene vloge prešlo fazo stabilizacije na slovenskem etničnem prostoru, fazo individualnosti, redukcijo funkcij in doseglo stopnjo, ki jo lahko označimo z besedami: glasbilo je izumrlo.

Iz podatkov, ki so mi bili na voljo, želim osvetliti njegovo dolgo pot, ki sega z ozirom na čas in prostor v stari vek in Azijo. Pričujoči sestavek, ki je nastal kot povzetek prispevka o tem glasbilu za »Handbuch der europäischen Volksmusikinstrumente« in razširitev referata za 26. kongres Saveza udruženja folklorista Jugoslavije (september 1979 v Kragujevcu), bi lahko s svojo etnomuzikološko problematiko dopolnil članek Primoža Kureta »Die Engel mit Musikinstrumenten aus Rateče«¹ in prispevek o opreklju na srednjeveških freskah na Slovenskem istega avtorja.²

1. Oblikovna transformacija glasbila

Oprekelj ali dulcimer se je najverjetneje razvil iz glasbil, ki so migrirala v Evropo (arabski qanun in perzijski santir)³ in srednje-

¹ P. Kuret, *Die Engel mit Musikinstrumenten aus Rateče*, Muzikološki zbornik, XIII, 1977, 14—22.

² P. Kuret, *Glasbeni instrumenti na srednjeveških freskah na Slovenskem*, 1973.

³ Prim. slovenski oprekelj s podobnimi glasbili iz Indije, Perzije, Sovjetske zveze, Koreje, Švice, Avstrije in severne Italije.

veškega psalterija, ki dobi konec 14. stoletja obliko »svinjske glave« in oblikovno vpliva na razvoj oprekla. Psalterij dobi v 17. stoletju dekorativno resonančno omarico in trapezoidno obliko in je zelo podoben opreklju. V Evropi se oprekelj ali dulcimer pojavi v 11. stoletju na portalu stolnice v Santiagu de Compostela in v 13. stoletju na skulpturi zahodnih vrat cerkve Sv. Martina v Colmarju.⁴ Po letu 1440 je vse pogostejše usposobljen na srednjeveških freskah evropskih cerkva. V srednjem veku je obstajalo mnogo oblik in raznovrstnih različkov glasbila pod enakimi ali različnimi imeni, kar povzroča obilico težav pri razpoznavanju slovenskih imen za posamezna glasbila. Prvi pisani vir je šele Dalmatinova Biblija s prevodi teh imen, ki so v Bibliji omenjeni.⁵

Prvi naslikani instrumenti v Sloveniji so ohranjeni iz začetka 14. stoletja, ko slikarji vse pogostejše upodabljajo angele z glasbili in postanejo upodobitve jasnejše, razumljivejše in vsakdanje. Najštevilnejše je glasbilo upodobljeno pri nas na Primorskem, kjer so sicer slikali italijanski in furlanski mojstri. Vendar je oprekelj med italijanskim ljudstvom malo znan. Poimenovali so ga celo salterio Tedesco, ker je bil značilen za severnejše dežele. V Italiji naj bi bil priljubljenejši psalterij.

Angeli z glasbili so naslikani na slovenskih srednjeveških freskah 64-krat, na desetih je oprekelj: v Kranju (1460—1470), v Sv. Urhu pri Tolminu (okoli leta 1472), na Voubrah (Haimburg, okoli leta 1480), na Goropeči (okoli 1480), v Gluhem Vrholu (okoli 1480), v Vratih (Thörl, v tretji četrtini 15. stol.), v Hrastovljah (okoli 1490), v Gorici (konec 15. stol.) in v Mirni (okoli 1490) ter v Ratečah (verjetno iz 14. stoletja). Podatki so iz obeh omenjenih prispevkov Primoža Kureta, ki navaja v razpravi »Glasbeni instrumenti na srednjeveških freskah na Slovenskem«⁶ »težko določljiv primer instrumenta«, ki ga ima angel na kolenih na slikariji iz Kranja. Primer avtor uvršča med upodobitve oprekla ter ugotavlja, da je glasbilo pravokotne oblike, podoben klavikordu, angel pa z levico trza po strunah. Vendar se nam že ob prvem pogledu slikarije zazdi, da ugotovitev ni točna. Glasbilo namreč ni povsem pravokotno, temveč je na eni strani izbočeno podobno kot citre. In kar je najpomembnejše — angel na glasbilo trza. Freska datira v čas med leti 1460—1470 in nas spominja na t. i. »chord citer« ali pri nas »kitarske citre«, kar ne bi bilo nemogoče, saj so se tudi citre razvile iz evropskih srednjeveških glasbil (Scheitholt ali Scheitholz, psalterij) in raznih tipov glasbil, ki so migrirala iz zahodne Azije ter se konec 18. stoletja razvile v t. i. akordične citre. Najpreprostejše bordunske citre »pa predstavljajo določeno razvojno stopnjo specifične

⁴ M. Remnant, *Musical Instruments of the West*, London 1978, 176.

⁵ P. Kuret, *Glasbeni instrumenti na srednjeveških freskah na Slovenskem*, 89.

⁶ Isto, 113.

vrste kordofonov za brenkanje, ki so se oblikovali na prehodu iz srednjega veka v novi vek na hribovitih in gozdnatih območjih zlasti v srednji in severni Evropi od Alp do Skandinavije.⁷ Citre omenjajo tudi šaljive pesmi o živalskih svatbah, godcih in izdelovalcih »suhe robe«, ki so dokumentirane že od 16. stoletja dalje. In če je tako, bi pomenila freska iz Kranja prvo likovno upodobitev citer na Slovenskem.

Oprekelj je pogosto naslikan skupaj z drugimi glasbili, kar sicer ne dokazuje njegova udeležba s temi glasbili. Če naj verjamemo srednjeveškim slikarjem lahko razberemo naslednje. V 13. stoletju je imelo glasbilo enojne ali podvojene strune speljane preko dveh mostičev v isti ravnini. Kasneje dobi glasbilo tri ali več premakljivih mostičev, ki dele strune v različnih dolžinskih razmerjih. Slovenske srednjeveške slikarije kažejo vselej glasbilo pravokotne oblike in datirajo v drugo polovico 15. stoletja. Vsi imajo dva ali tri mostiče.

Oprekelj iz Gorice (konec 15. stol.) je podoben slikariji iz Peruge, detajl iz »The Virgin and Child«, ki ga je naslikal Giovanni Boccati (1445—1490). Glasbilo ima podvojene strune speljane preko dveh mostičev ob straneh resonančne omarice in enega mostiča na sredini. Mostiči dele glasbilo na dva dela, ki sta med seboj enaka. Vsak del ima tudi svojo zvočno odprtino.

Oprekelj iz Rateč⁸ ima prav tako tri mostiče, ki so na slikariji zelo poudarjeni (visoki), vendar glasbilo nima zvočnih odprtin. Zdi se mi, da glasbilo ni podobno opreklu iz Mirne, kot trdi Primož Kuret, temveč opreklu iz Gorice, ker imata oba po tri mostiče. Rateški angel drži v rokah prekrižana tolkalca. Torej na glasbilo ne igra, temveč zamaknjeno zre v stran. Zdi se, da je umetnikova pozornost usmerjena k angelu in manj h glasbilu, ki se zdi naslikano manj resnično: brez zvočnih odprtin, previsoki mostiči in prekrižane paličice.

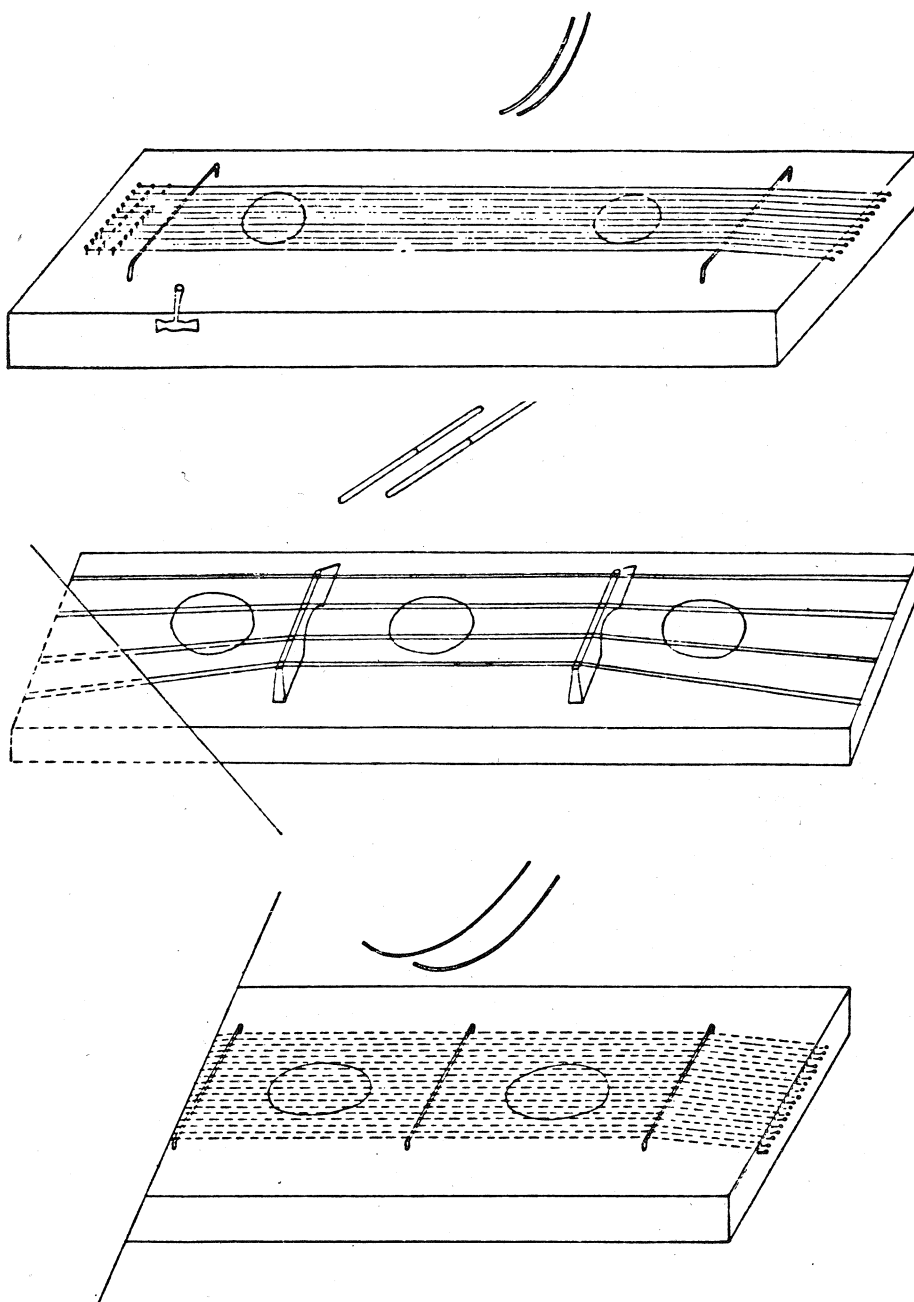
Slikarija iz Mirne (tretja četrtina 15. stol.) kaže prav tako glasbilo pravokotne oblike, le da resonančno ploskev delita dva mostiča na tri enake dele s tremi zvočnimi odprtinami. Oprekelj iz Gluhega Vrhovlja (okoli 1480) ima dva mostiča ob strani resonančnega pokrova ter na sredini dve odprtini. Strune so že potrojene.⁹ Oprekelj je verjetno kromatičen in v skupini slovenskih srednjeveških slikarij razvojno najmlajši in najbolj izpopolnjen.

Evropske srednjeveške slikarije kažejo, da se konec 15. stoletja in v začetku 16. strune potroje, izgine srednji mostič, strune pa dobe najdaljšo možno dolžino in s tem tudi nižje zvone (base). Strune so speljane križem, na eni strani čez mostič, na drugi pa skozi odprtino

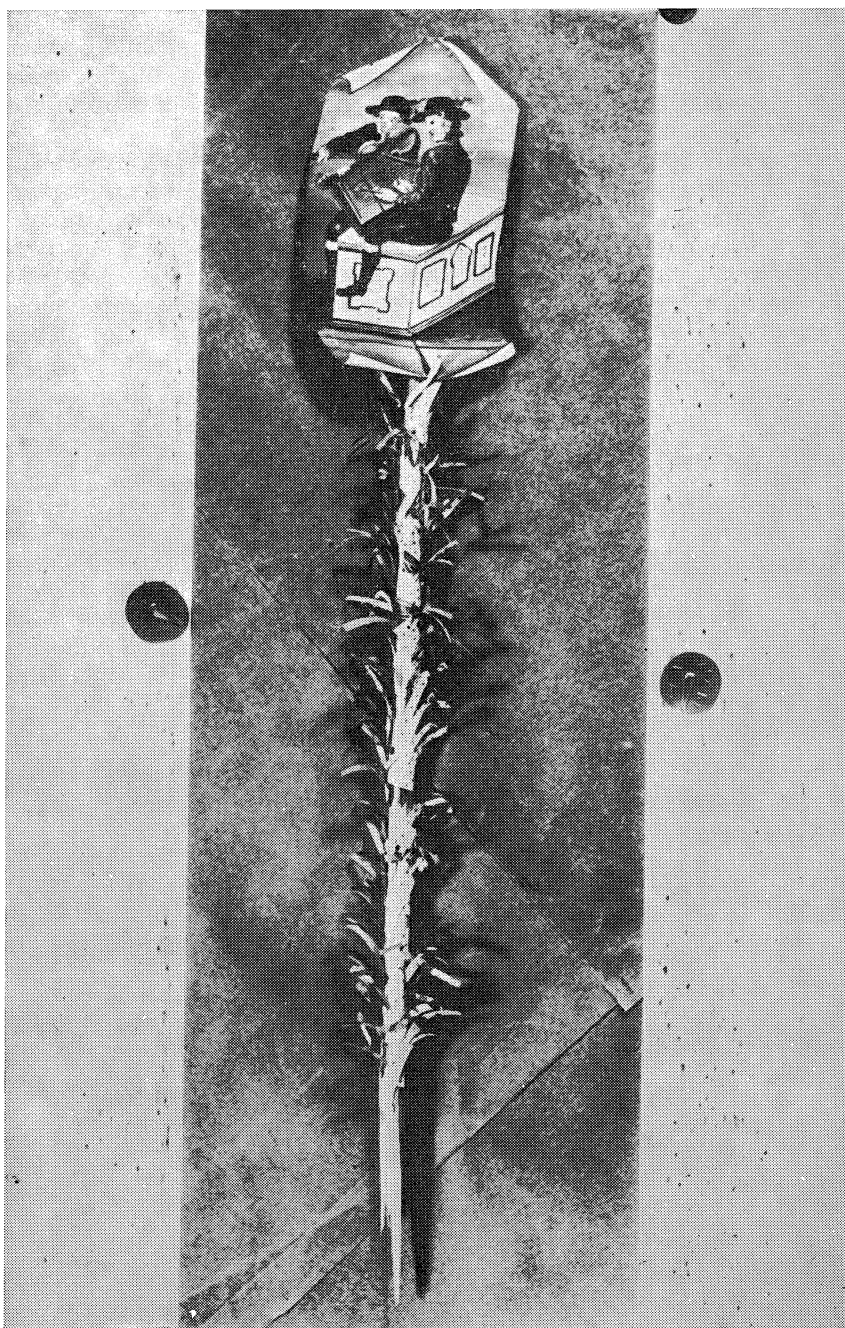
⁷ R. Hrovatin, *Bordunske citre v Sloveniji*, Rad kongresa folklorista Jugoslavije Ohrid 1960, 1964, 303.

⁸ P. Kuret, *Die Engel mit Musikinstrumenten aus Rateče*, Muzikološki zbornik XIII, 19.

⁹ Da so strune potrojene, nam kažejo zatiči na desni strani glasbila, ki so prav tako potrojeni.

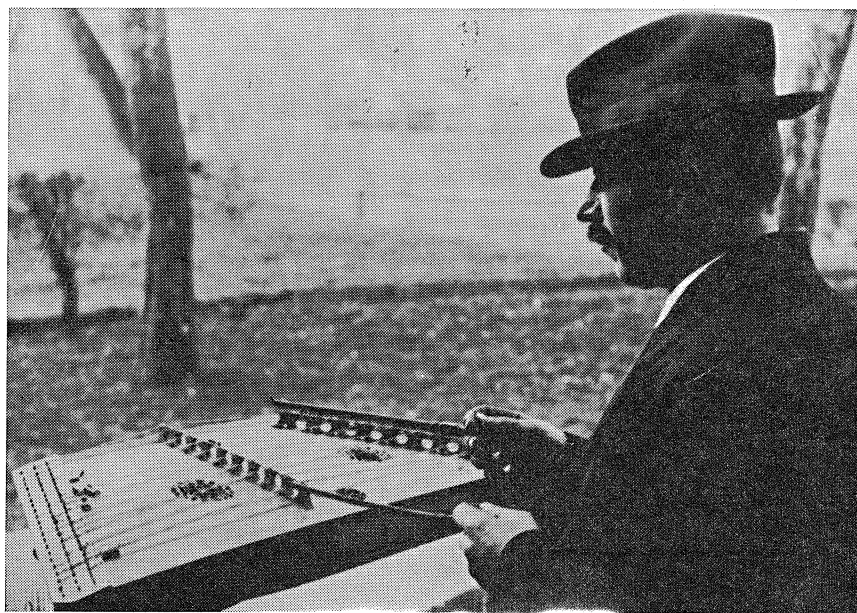
Tipi slovenskih srednjeveških oprekljev, iz: P. Kuret, Glasbeni instrumenti na srednjeveških freskah na Slovenskem, 1973

»Zastavica škofjeloške pogače« (violina, oprekelj, ok. 1702)

v mostiču. Godec dobi večjo svobodo za udarjanje in glasbilo postane kromatično. V Italiji razen redkih izjem ne najdemo naslikanih opreklev, zato smemo sklepati, da so slikarije na slovenskih freskah nastale po domačih predlogah.

Oprekelj, kakršnega je igral Leopold Pivk ml., poslednji opreklar na Slovenskem, njegov oče in ded, vsi doma iz Hotedršice na Primorskem, je trapezaste oblike, diatoničen, podobno kot oprekelj na Avstrijskem. Izdelan je iz javorjevega lesa, zgornja ploskev pa iz jelovega v velikosti 43 cm (stranske stranice), 56 cm (sprednja najkrajša stranica) in 100 cm (zadnja najdaljša stranica). Višina resonančne omariče meri 7 cm. Levi mostiček deli strune, ki so napete v višini 2,5 cm, v razmerju 3 : 2, kar daje interval kvinte. Melodijo lahko tako godec prenese na subdominanto osnovnega tonovskega načina napeva, kar ustreza značilnosti ljudskega muziciranja. Vsak mostič ima 9 okroglih odprtin, skozi katere so križema speljane strune. Pod strunama, ki sta uglašeni na ton h^1 in c^2 , sta dva premakljiva mostiča oziroma kljukici za poltonsko zvišanje: za h ali c^1 ter cis^2 . Glasbilo ima tri zvočne odprtine z lepo zrezljanimi rozetami ter dve kljukici za jermen. »Po starem« so oprekelj nosili oprtan preko ramen, v sredini najdaljše stranice pa je imel leseno nogico, oporo za pas, ki je glasbilo držalo odmaknjeno od telesa, da je bilo moč igrati na oprtan oprekelj. Leopold Pivk je sicer glasbilo postavil za igro na mizo in tudi njegov oče ni več igral oprtanega opreklja. Oprekelj se igra z dvema »palkama«,

Leopold Pivk st. igra na oprekelj

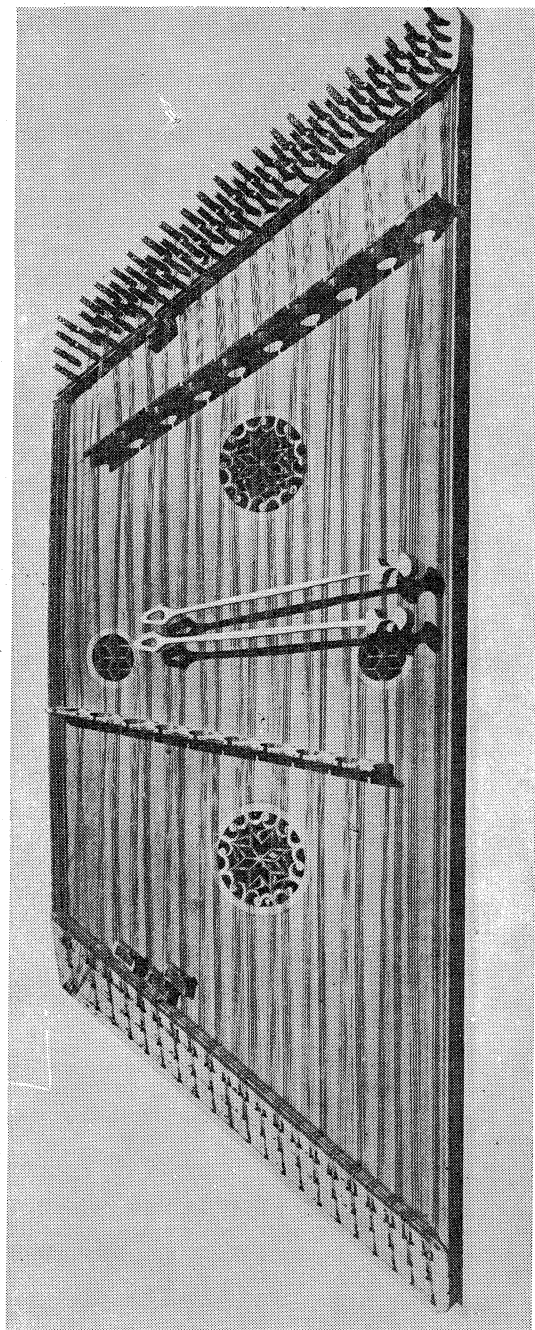
ki sta na koncu ukrivljeni in obloženi s klobučevino, poviti z vato in oviti s sukancem. Palki sta dolgi 29 cm in ju godec drži med kazalcem in sredincem obeh rok.

Leopold Pivk ml. igra na oprekelj

Leopold Pivk ml. igra na oprtan oprekelj

Oprekeli

2. Terminologija, razširjenost in vloga glasbila

Na Gorenjskem je dobil dulcimer ime *oprekelj* ali *prekl*, na Notranjskem *opreklje*, na Primorskem *cimprekelj*, *aprikl*, *bretl*, *šenterija* in na Štajerskem *prekl*. V Pleteršnikovem slovarju najdemo še imena *pentek* (igrati se pravi *pentekati*), *cimbale*, na Gorenjskem *brana* in na Štajerskem *trklje*.¹⁰ Imena kažejo na zvezo z nem. izrazom (za isto glasbilo) *das Hackbrett* in it. *salterio*. V Porabju imenujejo *oprekelj male cingule* za razliko od velikih *cingul* oziroma *cimbal*. Na Goriškem in Tolminskem naj bi bil poznan pod imenom *opsasé* (med leti 1975 do 1880), izdelovalec Roelling iz Gorice pa ga je imenoval *orphica*.¹¹

France Marolt poroča, da je *oprekelj* uporabljala gorenjska in ziljska muzika, ki so ju sestavljala glasbila: dvoje gosli, mali bas (bajs, bunka, krava) in *oprekelj*.¹² Po letu 1870 pa naj bi se (po Maroltu) vselila v kranjsko muziko klarinet in rog ter nadomestila druge gosli in *oprekelj*. O *opreklju* kranjskih godcev poroča tudi Baltasar Hacquet.¹³ Zmaga Kumer v študiji »Godčevski in plesni motivi na panjskih končnicah«¹⁴ opisuje motiv »poroke z godci« (št. 26), kjer poleg ženina in neveste ter duhovnika stojе godci z basom, z goslimi ter *oprekljem*. Tudi na končnici z motivom »Luter in Katrca« (št. 21) za obloženo mizo godeta vruga na gosli in *oprekelj*. Avtorica pripominja, da so panjske končnice z godčevskimi motivi slikali v obdobju med leti 1820—1880 in so bolj ali manj (ne)zanesljiv vir pri ugotavljanju godčevskih glasbil na Slovenskem v pretekli dobi.

Ziljska muzika je podobno sestavljena kot kranjska (gosli, *oprekelj* in bas), o čemer poroča B. Hacquet. Enak sestav godbe v Ziljski dolini je opisal na popotovanjih zdravnik (protestant) J. H. G. Schlegel, ki ga navaja France Kotnik v »Popotovanju po Koroškem leta 1795«.¹⁵ Schlegel imenuje *oprekelj* *cimbale*. Matija Majer pa že sredi 19. stoletja opazuje opuščanje tovrstnega glasbila pri koroških godcih.¹⁶ Ziljski godčevski sestav v začetku 19. stoletja prično izpodrivati beljaške meščanske godbe.¹⁷

Leta 1874 je Matija Majer omenil v Slavjanu,¹⁸ da prihajajo na Koroško kdaj pa kdaj godci z Goriškega, ki godejo na gosli, klarinet

¹⁰ M. Pleteršnik, *Slovensko-nemški slovar*, 1894—1895.

¹¹ G. Perusini, *Strumenti musicali e canto popolare in Friuli*, 1944.

¹² F. Marolt, *Slovenski glasbeni folklor*, 1954, 20—23.

¹³ B. Hacquet, *Abbildung und Beschreibung der Südwest- und östlichen Wenden-Illyrer und Slaven...*, I., H. 1, 1801, 16, 25.

¹⁴ Z. Kumer, *Godčevski in plesni motivi na panjskih končnicah*, Slovenski etnograf X, 1957, 162.

¹⁵ Slovenski etnograf III/IV, 1951, 361—366; tu objavljeni povzetki so po Schleglovi knjigi »Reise durch einige Theile vom mittäglichen, Deutschland und Venetianischen, Erfurt in der Hennischen Buchhandlung.«

¹⁶ M. Majer, *Pesmarica cerkvena*, 1846.

¹⁷ F. Marolt, *Slovenski glasbeni folklor*, 1954, 22—23.

¹⁸ Slavjan, 2, 31, iz dopisa M. Sile.

in »slovenske citre, na katerih je več od sto strun«.¹⁹ Verjetno gre za oprekelj, kajti citre imajo največ 50 strun. Godba je so Majerjevem opisu »jako blagozvočna«, če se mu pridruži še bunka (bas). France Marolt opisuje sestav goriške godbe: gosli, klarinet, oprekelj in mali bas. Podoben je tudi sestav iz Slovenskih goric.²⁰

Odgovori na Štrekljevo narodopisno vprašalnico ga omenjajo konec 18. stoletja s Štajerskega in Koroškega. Poročevalci za Göthovo topografijo iz let med 1811—1847 navajajo za Štajersko godčevsko skupino, podobno ziljski in kranjski muziki, ki pa se ji lahko pridružita še rog in trobenta. Poročevalci iz štiridesetih let navajajo, da je staro zasedbo gosli-klarinet in oprekelj zamenjala godba na pihala.²¹ Oprekelj je izpričan za Sevnico tudi konec 19. stoletja v dokaj nenavadnem sestavu: violina, klarinet, oprekelj in lovski rog.²² V odgovoru na Štrekljevo vprašalnico iz leta 1846 beremo, da so se v Šmarjah pri Jelšah pri plesu »posluževale nižje plasti« klarineta, violine, cimbal (oprekelj) in basvioline (viola). »Boljši razredi« pa naj bi imeli »muzikante na pihala«.²³

V Prekmurju in Porabju imenujejo oprekelj cingulice in male cingule za razliko od velikih cimbal, na katere so igrale predvsem potujoče ciganske bande. Danes tu opreklja ni več moč najti. Izrinile so ga cimbele in pihalne godbe. Cimbalist Miško Baranja iz Martjančev pri Murski Soboti, potomec romske godčevske družine Baranja, se spominja, da so imeli »stari (godci) manjše cimbele z nekaj basi in so jih nosili oprtane z jermenom preko ramen. »Mislim je na oprekelj. V Medjimurju imenujejo po navedbi Stjepana Vrbanca iz Čakovca oprekelj »židovske cimbele«. Godec Ferdinand Šulič iz Porabja²⁴ pa trdi, da so godci, ki so znali igrati oprekelj, odšli v času gospodarske krize v Kanado služiti vsakdanji kruh in so s seboj ponesli tudi glasbila.²⁵ Po njegovem so oprekelj igrali Slovenci, cimbele pa Madžari oziroma Romi. Morda nam prav to kaže na zvezo z Majerjevim poimenovanjem opreklja: »slovenske citre«.

Oprekelj je bil zabeležen že v Novi Štifti pri Ribnici na Dolenjskem (zapis 1811), v Fali pri Rušah na Štajerskem (zapis 1812), v Mariboru (zapis 1815), v Podsredi na Štajerskem (zapis 1821 kot »Hackbrett die Pass« poleg »male violine«), v Žusmu pri Podčetrtku, kjer

¹⁹ Z. Kumer, *Slovenska ljudska glasbila in godci*, 1972.

²⁰ F. Marolt, *Slovenski glasbeni folklor*, 20.

²¹ Z. Kumer, *Slovenska ljudska glasbila in godci*, 59.

²² Zapis je iz leta 1843, gradivo v arhivu Sekcije za glasbeno in plesno narodopisje pri SAZU, odgovor na Štrekljevo vprašalnico oziroma odgovor na »Povprašalno polo« »Odbora za zbiranje slovenskih narodnih pesmi z napavi«, ki je bila razposlana po Sloveniji v letih 1906—1908.

²³ Zapis iz leta 1846, odgovor na Štrekljevo vprašalnico, gradivo isto tam.

²⁴ Glej arhiv SGPn pri SAZU, T-665, 1970/72.

²⁵ Zapis SGPn, T-665, 1970/72.

je neznani poročevalec zabeležil oprekelj oziroma »cimbel« v sestavu oprekelj, violina in basviolina.²⁶

Godec Žakelj Pavel iz Šentjošta nad Horjulom²⁷ je slišal za oprekelj od mame, opreklar pa naj bi bil doma iz Črnega Vrha nad Polhovim Gradcem. Tudi godec Franc Kocjanov iz Srednjega vrha na Gorenjskem je podal opis glasbila, ki se po vsej verjetnosti nanaša na oprekelj.²⁸

Ljudska pesem omenja oprekelj trikrat,²⁹ naslikan je na »Zastavi škofjeloške pogače« poleg godca z violino. Slikarija je iz leta 1702.³⁰

Znani »preklari« so bili Bočani, kot so Kranjskogorčani imenovali Trentarje, ki so hodili igrati za zasko, bob, ipd. pred hiše v Kranjsko goro. V drugi polovici oktobra naj bi bil v Kranjski gori po ves teden semenj, kjer so plesali »noč in dan«, godli pa so Bočani, verjetno tudi na oprekelj, ki je sodil k njihovi godčevski opravi.³¹

Iz odgovorov na Štrekljevo vprašalnico zvemo, da v okolici Idrije okoli leta 1870 ni bilo slovesnosti brez *cimpreklja*, pred prvo vojno pa so ga imeli še starejši ljudje v oddaljenejših krajih. Med drugim so neznani poročevalci sporočili, da na Tolminskem še godejo na *šenterijo*, ki je podobna citram, kakor trentarski *bretl*.³² Za prve poročevalce je značilno, da oprekelj večkrat zamenjajo s citrami.

Godec iz Gorjuš pri Bohinjski Bistrici se spominja opreklja in po maminem pripovedovanju opisuje koledovanje v sestavu oprekelj, bas, harmonika in 6 pevcev. Godec trdi, da so bili vsi ti godci doma na Gorjušah.³³

Iz Goričice pri Ihanu blizu Domžal so hodili do leta 1950 godci na novoletne obhode (koledje), ki so trajale tudi po 14 dni. Vselej je godlo 4—5 godcev (klenet, orgle, trompeto, pompardom), pred njimi pa so hodili na koledje Ihanci z »leseno muziko« v katero je sodil tudi oprekelj. Vendar pa ljudje niso bili zadovoljni z njo. Informator Anton Pirc iz Goričice je oprekelj še videl in je igranje nanj označil z besedami: »Tist je biu mau za smejat...«³⁴

Poročevalec iz Postojne navaja za Idrijo že znano zasedbo: oprekelj, gosli in klarinet, ki se jim včasih pridruži še bas. V začetku 20. stoletja oziroma konec 19. stoletja je oprekelj že redkost v Premu in v okolici Snežnika, kjer ga je verjetno izrinila godba na pihala.

²⁶ Gradivo SGPN.

²⁷ Arhiv SGPN, terenski zvezek 4, 1977.

²⁸ Arhiv SGPN.

²⁹ K. Štrekelj, *Slovenske narodne pesmi I—IV*, 1895, pesmi št. 973, 3634.

³⁰ Lastnik fotografije Slovenski etnografski muzej.

³¹ Arhiv SGPN, 1958.

³² Odgovor na Štrekljevo vprašalnico.

³³ Arhiv SGPN, T-225, 1968.

³⁴ Arhiv SGPN, 1956.

Leopold Pivk ml. je bil rojen leta 1912 in je bil po poklicu mizar. Trdil je, da je glasbilo že 200 let pri hiši in da sta nanj igrala tako oče kot ded. Če naj to drži, glasbilo datira v drugo polovico 18. stoletja.

Pivkov oče in ded sta igrala v sestavu oprekelj, klanet (klarinet) in škant (violina). V takem sestavu sta tudi hodila koledovat. Ob pustu in predpustu je stari Pivk, rojen leta 1883, »brenkal za ples«, na stara leta pa je imel »puste roke« in ni mogel več igrati,³⁵ ker mu igra ni šla več od rok.

Tudi igra ima svoja nepisana pravila. Če igra poleg opreklja violina, mora le-ta »vleči«, da ne pobijata drug drugega. Stari oče je trdil, da sin ne zna več prav igrati, ker bi moral »vse strune pobirati«, paličice bi morale ves čas tolči po strunah: vsaj ena, da je »zvok poln.« Barvo zvena godec lahko spreminja. Če tolče z lesenimi kladivci (palkami), je zvok oster, zvončkast, če pa palke obloži z vato in povije s sukalncem, je ton mehkejši in žametast.

Leopold Pivk ml. je znal zaigrati le osem melodij. Med njimi 6 ponarodelih in dve plesni melodiji.³⁶

3. Sinteza

Oprekelj je glasbilo tujega izvora, ki je zadostil glasbeno-izrazni potrebi vsakdanjika slovenskega človeka in sicer v večini slovenskega etničnega prostora (izvzeta je Bela Krajina), kar določa tudi njegovo družbeno vlogo. Iz podatkov, ki so nam na voljo, lahko razberemo za čas od 19. stoletja do leta 1979 naslednje funkcije glasbila: služil je ob različnih slovesnostih za plesno spremljavo, za novoletno koledovanje, za pridobivanje osnovnih življenjskih potrebščin (hrane) in za predpustno in pustno veseljačenje.

V 18. stoletju je oprekelj glasbilo številnega godčevskega sestava: oprekelj, škant (violina), bas (bajs, mul, bunka, krava) ali mali bas, klenet (klarinet), ki se jim priložnostno pridružita lahko še lovski rog in trobenta, harmonika in pevci.

Transformacija, vezana v preteklosti na mnogovrstnost tedanje življenjske izraznosti širše skupnosti, poteka od polifunkcionalnosti glasbila proti monofunkcionalnosti: od udeležbe pri plesu, vaškemu veseljačenju ipd. k interni zabavi ozkega družinskega kroga, kar narokuje redukcijo godčevske udeležbe in tehnike igre (glej pripombe Leopolda Pivka starejšega, str. 11), redukcije repertoarja melodij kot tudi konstruktivnih elementov. Tako je npr. v 18. stoletju že običajna

³⁵ Arhiv SGPN, T-662, zvezek 2.

³⁶ Ponarodele melodije, ki jih je igral L. Pivk, so: Preljubi sv. Lenard, kako si ti lep; Mi se 'mamo radi; Kje, kje, kje bom jemal; Rozamunda; Lisička je prav zvita zver; Oj, Marička, pleši. Plesni melodiji pa sta Šotiš in Zibenšrit.

trojka oprekelj, gosli in bas. Leopold Pivk starejši je igral v že okrnjenem sestavu: oprekelj in violina. Leopold Pivk ml. pa je znal zaigrati le še nekaj melodij. Igral je sam v ozkem družinskem krogu ali ob srečanjih slovenskih godcev in pevcev, kjer je glasbilo dobilo pečat »suvenirja« in redkosti, če že ne izjeme.

Dolg proces preoblikovanja opreklja od srednjega veka do danes, kot sem ga poskušala zasledovati v pričujočem sestavku, kaže v našem stoletju še na zadnjo redukcijo: opustitev igre na oprtan oprekelj. Koledovanje in vaške slovesnosti, kjer je oprtano glasbilo nujno potrebno, zamenja solo igra pri domačem ognjišču, kjer je glasbilo najlaže položiti na mizo in ga igrati sede ali stoje. Vse našete transformacije z zaključnim rezultatom »izginotje glasbila iz glasbene scene slovenskega človeka« vsiljuje vprašanje: čemu? Morda nam to dejstvo pojasnjuje izseljeniški primer iz Prekmurja in Porabja ali izjava godca iz Ihana, ki je igro nanj označil kot smešno. Morda lahko sklepamo, da je glasbilo, ki je sicer bilo soudeleženo skoraj pri vseh slovesnostih, sčasoma vse manj ustrezalo okusu časa. Nadaljnji vzrok propadanja je verjetno tudi oprekljeva preobčutljivost na temperaturne razlike. Težko je tri ali štiri strune popolnoma enako uglasiti, še teže glasbilo točno intonacijo dlje časa drži. Zatorej ni moglo vselej ustrezati številni godčevski zasedbi. Različni viri nam kažejo, da je bilo vse bolj potisnjeno ob stran, dokler ni doseglo v našem stoletju izginotje iz godčevskega sestava ter postalo solistični instrument. S tem pa je izgubilo svojo pglavitno družbeno funkcijo, ki ga je vse do 20. stoletja »ohranilo pri življenju«. Usodo mu je krojilo tudi sprejemanje novih »modnih« glasbil, zlasti citer in harmonike (konec 19. stoletja), ki so tako rekoč preplavile slovenski etnični prostor. V 19. stoletju se oprekelj prične izgubljati tudi zaradi družbeno vse pomembnejših pihalnih godb.

Spremembe in odvzetje družbenih funkcij glasbila ter prilagajanje novemu estetskemu okusu časa, ni vodilo v hibridizacijo »starega in novega« temveč že skozi 19. in 20. stoletje v neizogiben propad glasbila. Proces transformiranja opreklja in njegovih funkcij lahko omejimo z letom 1979 oziroma s smrtjo zadnjega slovenskega opreklarja.

SUMMARY

The oprekelj (Dulcimer, Hackbrett) is an instrument of foreign origin, but has been used to meet the everyday expressive needs of the Slovene man throughout the Slovene ethnic territory (excluding Bela Krajina), a fact also determining its social role. From the available data, for the time from the 19th century up to 1979, when the last oprekelj player died in Slovenia, the following functions of the instrument can be identified: at various ceremonies it was used as a dance accompaniment, for carol performing on various occasions throughout the year, for acquiring basic provisions and for carnival revelling in the 18th century the oprekelj is part of a bigger

instrumental ensemble: oprekelj, škant (violin), bajs (double bass) or small bass, klenet (clarinet), joined occasionally by a hunting horn and a trumpet, an accordion and the singers. The transformation of the instrument and its use, bound in the past to polyfunctional expressive needs of a broader community, developed in the direction of monofunctional usage: from participation at dances and village revelries etc. to domestic pleasures of a narrower family circle, all of which caused a reduction of reproductive participation and playing technique, a reduction of the repertoire as well as of constructive elements of the instrument. Already in the 18th century the usual trio has the cast: oprekelj — violin — double bass or oprekelj — clarinet — double bass. Leopold Pivk. Sen., played even in the more reduced combination oprekelj and violin, whereas Leopold Pivk, Jun., was only able to play a few tunes on this instrument. The changes involving a reduction of the instrument's social functions and an accommodation to a new aesthetic taste of the time did not lead to a hybridization of "old and new", but throughout the 19th and 20th centuries towards the inevitable disuse of the instrument.